

**გელათის კომპლექსის ნაგებობათა
სახურავის ელემენტები არქეოლოგიური მასალებისა და ისტორიული წყაროების
მიხედვით
ისტორიის აკადემიური დოქტორი როლანდ ისაკაძე**

ამერიკის ელჩის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდის გრანტის ფარგლებში
განმხორციელებელი: ხელოვნების საერთაშორისო ცენტრი

05. 12. 2013.

გელათის სამონასტრო ანსამბლის რეაბილიტაციის პროექტის ფარგლებში 2007-2010 წლებში ჩატარებული სადაზვერვო-არქეოლოგიური, გეოლოგიური და სტაციონალური არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად დაგროვდა გარკვეული მონაცემები ანსამბლის ცალკეულ ნაგებობებზე გამოყენებული სახურავის მასალის შესახებ.

მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა ცალკეულ შემთხვევებში ქრონოლოგიურ სხვაობას იძლევა და წერილობით წყაროებში დადასტურებულ ფართომასშტაბიან სამშენებლო თუ განახლებით საქმიანობას უკავშირდება.

სახურავის ელემენტები მოპოვებულია 14 სადაზვერვო-არქეოლოგიური (სურ. 1),¹ 32 გეოლოგიური (სურ. 18) შურფისა² და აკადემიის ინტერიერისა და ექსტერიერის ჩრდილოეთის მონაკვეთის გათხრების შედეგად.³

კოლექციის ნაწილი შეგროვდა ქუთაის-გელათის მუზეუმ-ნაკრძალის თანამშრომელთა მიერ კომპლექსის ტერიტორიაზე სხვადასხვა დროს (ძირითადად 1990-იან წლებამდე) მოპოვებული მასალებით მოწობილი იმ გამოფენიდან, რომელიც ეკლესიისათვის კომპლექსის გადაცემის შემდეგ მოიხსნა და გელათის სახალხო აკადემიის შენობის უკან ფაქტობრივად სანაგვეზე იქნა გატანილი.

გელათში აღმოჩენილი ცისფრად მოჭიქული სოლენის ტიპის კრამიტები (0,38X0,26 მ., აღნიშნული ზომები ემთხვევა გელათში გათხრებით გამოვლენილი კრამიტების ზომებს) გამოქვეყნებული აქვს მ. გოგსაძეს.⁴

მთავარი ტაძრის ჩრდილოეთის მინაშენის (XIII ს.) კარნიზის თავზე დღემდე შემორჩენილი მონაცრისფრო, მკვრივი ჯიშის ქვის მასიური ღორფინები. ზემოაღნიშნული გამოფენიდან გამოტანილი რამდენიმე ღორფინის ფრაგმენტიც ხელახლა იქნა მოძიებული (სურ. 19). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მიკრორეგიონში ამ კონკრეტული შემთხვევის გარდა ღორფინის გამოყენების ფაქტი ჩვენთვის უცნობია.

ისტორიული წყაროებით ცნობილია:

1. XVII საუკუნის 50-იან წლებში ნ. ტოლოჩანოვის მიხედვით მთავარი ტაძარი რკინით,⁵ ხოლო ა. იევლევის მიხედვით სპილენძით იყო გადახურული.⁶

1. ომარ ლანჩავა, როლანდ ისაკაძე, გელათის სამონასტრო ანსამბლის ტერიტორიაზე 2007 წლის 1 დეკემბრიდან 2008 წლის 30 იანვრამდე ჩატარებული სადაზვერვო-არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში, ხელნაბეჭდი, ქუთ. 2008.

2. როლანდ ისაკაძე, გელათის კომპლექსის ტერიტორიაზე გაჭრილ გეოლოგიურ შურფებზე ჩატარებული არქეოლოგიური მეთვალყურეობის ანგარიში, ხელნაბეჭდი, ქუთ. 2008.

3. ომარ ლანჩავა, როლანდ ისაკაძე, გელათის აკადემიის 2008 წლის არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში, ხელნაბეჭდი, ქუთ. 2008.

4. მ. გოგსაძე, ნარკვევები გელათის ძეგლის ისტორიიდან, თბ. 1949, გვ. 20.

5. ტოლოჩანოვის იმერეთის სამეფოში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა, 1650-1652 წწ. იასე ცინცადის გამოცემა, თბ. 1970, გვ. 116.

2. გიულდენშტედტის ცნობით (1772 წ.) „გუმბათები ძველად უნდა ყოფილიყო სპილენძით დახურული, ახლა კი არის ყავარი.“⁷ .
3. გ. ავალიშვილის (1819 წ.) ცნობით სოლომონ I საუკუნო სახსენებელი დაიმკვიდრა „...გუმბათისა სამკრეებითურთ მისით როსსიით მოტანილისა რვალისა თხელთა ფურცელთა გამო დახურუთა ანუ გარდაჭედითა და მწუანე ფერად შეღებითა...“⁸
4. ცნობილ ორიენტალისტ ქრისტინან ფრენზე (1782-1851) დაყრდნობით დიუბუა დე მონპერე აღნიშნავს, რომ მთავარი ტაძრის გადასახურავად იმპერატრიცა ეკატერინე II სოლომონ I თუნუქის ფურცლები და ოსტატი გამოუგზავნია, რომლის გარდაცვალების შემდეგაც იმერელ ოსტატებს ბერების თანხმობით დარუბანდის კარების ერთი ფრთა ლურსმნების დასამზადებლად დაუჭრიათ.⁹ (ე. აიხვალდი, რომელიც კავკასიაში იმყოფებოდა 1825-1826 წლებში აღნიშნავს: „როგორც ამბობენ, იყო მეორე (კარი. რ. ი.), რომელიც უკვე მრავალი წლების წინ თოფის ტყვიებად გადაადნეს, ანდა ალბათ მონასტერში საერთოდ არ ყოფილა“¹⁰). XVIII ს-ში რუსეთ-იმერეთის ურთიერთობების გათვალისწინებით სავარაუდოდ ეს უნდა მომხდარიყო 1772-1784 წლებს შორის. ამავე ფაქტს ადასტურებს ქუთაისის მუზეუმის №703 საბუთიც: „...საკუთრითა მონაგებითა თვისითა დახურა ახლად სრულიადი იგი ეკლესია რკინის ყავრულითა...“¹¹
5. დიუბუას გრაფიურის მიხედვით XIX ს-ის 30-იან წლებში მთავარი ტაძრის, წმ. გიორგისა და წმ. ნიკოლოზის ეკლესიების გუმბათები თუნუქით ჩანს გადახურული (სურ. ???).
6. 1837 წელს წმ. გიორგის ეკლესიის დასავლეთის მინაშენი გადახურეს კრამიტით, გამოცვალეს იატაკი და შეათეთრეს კედლები.¹²
7. 1840 წელს წმ. გიორგის ეკლესია და სახლები ყავრით გადახურეს.¹³
8. 1843 წელს მთავარი ტაძრის სამი კალთა ძველივე რკინის ფურცლებით გადახურეს, ხოლო ნაპრალები და ნახვრეტები საგოზავით ამოავსეს.¹⁴
9. 1845-1847 წლებში ძირითადი ნაგებობები კვლავ თუნუქით გადახურეს¹⁵ და სულ მალე მწვანედ გადაღებეს.
10. 1858 სახურავები მეორედ გადაღებეს.¹⁶

⁶ . ალექსი იევლევის 1651-1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა, იასე ცინცადის გამოცემა, თბ. 1969, გვ. 122.

⁷ . გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გ. გელაშვილის გამოცემა, თბ. 1962, გვ. 144.

⁸ . გ. ავალიშვილი, მზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე, თბ. 1967, გვ. 19.

⁹ . მ. მგალობლიშვილი, ლ. მიქიაშვილი, ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს ცნობები გელათის შესახებ, „ანალები,“ თბ. 2000, გვ. 79-88; იხ. აგრეთვე: შ. ბურჯანაძე, სოლომონ I მეფობის პირველი პერიოდი, თსუ შრომები, ტ. XI, I. თბ., 1950., გვ. 91; P. меписашвили, Архитектурный ансамбль Гелати, Тб., 1966, стр. 16.

¹⁰ . ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ, თბ., 2005., გვ. 155.

¹¹ . მითითებულია მ. გოგსაძის მიხედვით. მ. გოგსაძე,..... გვ. 21.

¹² . ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (შემდგომ ქ. ც. ს. ა.), ფ. 21, ს. 1465, ფურც. 189. საარქივო მასალები მითითებულია მ. კეზევაძის მიხედვით (იხ. მ. კეზევაძე, გელათის მონასტერი ეგზარხოზობის დროს, ქუთ, 2006).

¹³ . ქ. ც. ს. ა. ფ. 21, ს. 1865, ფ. 1., ს. 1675, ფ. 22

¹⁴ . ქ. ც. ს. ა. ფ. 21, ს. 2018, ფ. 34

¹⁵ . ქ. ც. ს. ა. ფ. 21, ს. 3065, ფ. 1

¹⁶ . ქ. ც. ს. ა. ფ. 21, ს. 5492, ფ. 1, 27

11. მე-19 ს-ის 60-იანი წლების ფოტოზე ანსამბლის დამხმარე ნაგებობების ერთი ნაწილი ყავრიით ჩანს დახურული (სურ. 2). ვფიქრობთ (რამდენადაც ეს ფოტოზე გაირჩევა) მთავარი ტაძრის საკურთხევლის კონქი და გუმბათი, ასევე სამრეკლოს, წმ გიორგისა და წმ. ნიკოლოზის უკლესიების გუმბათები ყავრიით (თუ კრამიტით??), ხოლო დანარჩენი კალთები თუნუქითაა დახურული.

ისტორიული წყაროების, არქეოლოგიური მასალებისა და ხელოვნებათმცოდნეობით კვლევების მიხედვით გელათის კომპლექსზე ორი დიდი სამშენებლო პერიოდი გამოიყოფა:

1. დავით აღმაშენებლის, დემეტრესა და მათი უშუალოდ მომდევნო ეპოქა—დაახლ. 12-14 სს.
2. ბაგრატ III იმერეთის მეფისა და მელქისედეკ კათალიკოსის ეპოქა (ზოგადად XVI ს.).

ისტორიული ცნობებისა და ძეგლის სტრატეგრაფიის გათვალისწინებით, გათხრებით აღმოჩენილი სახურავის ელემენტები (მოჭიქული კრამიტები) და მათი თანხლები არქეოლოგიური მასალაც ამ ორ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ექცევა. გელათში ფიქსირებული სხვა, მცირე მასშტაბის სამშენებლო ფენებში მოჭიქული კრამიტების ცალკე ქრონოლოგიური ჯგუფების არსებობა ჩვენს ხელთ არსებული მასალით არ დასტურდება.

პირველი და მეორე ჯგუფის მოჭიქული კრამიტები ერთმანეთისაგან მკვეთრად განირჩევიან რამდენიმე ნიშნით:

1. კეცის ფაქტურა: პირველი ჯგუფის კრამიტები სუფთად განლექილი თიხისგანაა დამზადებული და ამ ნიშნით ქუთაისის ნაქალაქარის შესაბამისი ეპოქების ნაწარმს უახლოვდება; მეორე ჯგუფის თიხა კი უხეშად განლექილია, მსხვილმარცვლოვანი მინარევებით.
2. კალიბტერის ფორმის კრამიტები ფორმითა და მოყვანილობით ქუთაისის ნაქალაქარის შესაბამისი ეპოქების ნაწარმს იმეორებს.
3. პირველი ჯგუფის კალიბტერის ფორმის კრამიტების ვიწრო ბოლოზე გარდიგარდმო გადაყოლებული საყრდენი ქედი სტილისტურად თითქმის იმეორებს ბაგრატის ტაძრის კრამიტების ანალოგიურ დეტალს (სურ. 17). ჩანს ამ დეტალის დამზადების ძველი (XI ს.) ტრადიცია ჯერ კიდევ ცოცხალია.
4. სოლენის ფორმის კრამიტების ფართე ბოლოზე გარდიგარდმო გადაყოლებული ზღუდარი მართალია ორივე ჯგუფის მასალაზე დასტურდება, მაგრამ ზომებში და პროპორციებში განსხვავება პირველის სასარგებლოდ სრულიად აშკარაა (სურ. 41 და სურ. 14; 20 შეად. სურ. 13 და 16-ს).
5. ფორმების დახვეწილობა: პირველი ჯგუფის კრამიტები კარგად დამუშავებულ, დახვეწილი ფორმის ყალიბშია დამზადებული, მეორე კი უმეტეს შემთხვევაში დაუდევრად ნაკეთებია და ზოგჯერ ყალიბშივე დეფორმირებული.
6. პირველი ჯგუფის სოლენის კრამიტების აკეცილი ბორტის დახვეწილი პროპორციები მეორე ჯგუფში აშკარად დაქვეითებულია.
7. ჭიქურქვეშ დადებული ანგობის ხარისხი პირველ ჯგუფში თვალშისაცემია.
8. პირველ ჯგუფზე გამოყენებული ჭიქურის დატანის ტექნიკა, ფერთა გამა, დაცულობის ხარისხი მეორესთან შედარებით აშკარად უკეთეს სურათს იძლევა.
9. თუ პირველი ჯგუფის მასალაში თითქმის თანაბარი რაოდენობითაა სოლენისა და კალიბტერის კრამიტები, მეორე ჯგუფი ჯერჯერობით მხოლოდ ორიოდ კალიბტერითაა (სურ. 45; 91) წარმოდგენილი. ანალოგიური თანაფარდობა ჩანს ქუთაისის ნაქალაქარის გვიანი შუასაუკუნეების საწყისი ეპოქის (დაახლ. 15-16 სს.) მასალებშიც.

ორივე ჯგუფის კრამიტები აღმოჩენილია როგორც მთავარი ტაძრის გარშემო, ასევე კომპლექსის სხვა ნაგებობათა მახლობლად გაჭრილ არქეოლოგიურ და გეოლოგიურ შურფებში, ასევე დასტურდება კომპლექსის მთელ ტერიტორიაზე ანაკრეფ მასალაში (როგორც გალაგნის შიგნით, ასევე გარეთ) და აკადემიის შენობის გათხრებისას (პირველი ჯგუფის კუთვნილი, მუქ-ლურჯად მოჭიქული სოლენის ერთი ნიმუში [სურ. 14] 2013 წლის 2 დეკემბერსაც აღმოჩნდა მთავარი ტაძრის ნართექსის სახურავის ქვეშ).

მეორე ჯგუფის სოლენის კრამიტების ნატეხი და მთლიანი ეგზემპლარებით მოგვიანებით (ალბათ გუმბათის ყელის სარკმლების თანადროულად) ამოქოლილია მთავარი ტაძრის პატრონიკეს სამხრეთის ფასადზე გაჭრილი სარკმელი (სურ. 13; 16).

მეორე ჯგუფის კრამიტების ზუსტი ანალოგები აიკრიფა 2003 წელს კომპლექსის ჩრდილოეთით არქეოლოგიური მეთვალყურეობის გარეშე გაწმენდილი მთავარანგელოზთა ეკლესიის ეზოშიც.

იმერეთის მეფე ბაგრატ III მიერ სეფე-ჯვარის მტვირთველ ფანჩულიძის სახელზე 1527 წელს გაცემული წყალობის წიგნით მას გელათისთვის განუახლებია „.....მურვან ყარუსაგან დაქცეული და აოხრებული მთავარანგელოზისა ეკლესია...“¹⁷ რომელიც მკვლევართა მიერ გაიგივებულია მონასტრის გალაგნის ჩრდილოეთით 300-იოდე მეტრის დაშორებით მოქ. ბაკურაძის ეზოში არსებულ ძეგლთან.¹⁸ აქედან გამომდინარე მეორე ჯგუფის კრამიტების ქვედა ქრონოლოგიური მიჯნა XVI ს-ის 20-იან წლებზე მოდის.

ორივე ჯგუფის კრამიტების ფერთა გამა და დამზადების ტექნიკა გარკვეულად იზოლირებულ სურათს გვიხატავს და მიკრორეგიონის ჩვენთვის ცნობილ ძეგლებზე პრაქტიკულად არ მეორდება. ეს გარემოება და ჭიქურის მასის დასაფქვავე ქვასანაყის (სურ. 21) აღმოჩენის ფაქტი გვაფიქრებინებს, რომ კომპლექსის ტერიტორიაზე ან მიმდებარედ მოჭიქული კერამიკის ორფენიანი საწარმოს ნაშთია საგულგებელი.

წარმოდგენილ საილუსტრაციო მასალაზე მოჭიქული კრამიტების პირველი ქრონოლოგიური ჯგუფის კუთვნილია შემდეგი ნიმუშები:

სურ: 4₁₋₂₋₃₋₄₋₅₋₇; 5₇; 10-18; 6; 7₁₋₂; 8₁₋₂₋₃; 9₁₋₂; 10₁; 11₁; 14; 17; 20.

მეორე ქრონოლოგიური ჯგუფის კუთვნილია შემდეგი ნიმუშები:

სურ: 4₅; 5₁₋₂₋₃₋₄₋₅₋₆; 8-9; 9₁; 12; 13; 16.

დასარულს უნდა აღვნიშნოთ, რომ ისტორიული წყაროებით, საარქივო ნარატიული და ფოტომასალებით, აგრეთვე არქეოლოგიური არტეფაქტებით ძირითად ნაგებობებზე დასტურდება სხვადასხვა სახის გადახურვის ელემენტი: ორი ქრონოლოგიური ჯგუფის მრავალფეროვანი მოჭიქული კრამიტები, ლორფინი, სპილენძი, თუნუქი, ყავარი და ზოგჯერ რამდენიმე მათგანი ერთდროულადაც კი.

აქედან გამომდინარე ვფიქრობთ მეთოდოლოგიურად გამართლებული იქნება რეაბილიტაციის პროცესში მსგავსი კომბინაციების განმეორება.

ისტორიის აკადემიური დოქტორი:

/როლანდ ისაკაძე/

¹⁷ ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წ. I. ტფ. 1921. გვ. 8-9

¹⁸ მ. გოგსაძე..... გვ. 51-52;

ქ. ც. ს. ა. ფ. 21, ს. 1465 ფ. 180, 189. მითითებულია მ. კეზევაძის მიხედვით (იხ. მ. კეზევაძე, დას. ნაშრომი, გვ. 26-27);

ომარ ლანჩავა, როლანდ ისაკაძე, გელათის სამონასტრო ანსამბლის ტერიტორიაზე 2007 წლის 1 დეკემბრიდან 2008 წლის 30 იანვრამდე ჩატარებული სადაზვერვო-არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში, ხელნაბეჭდი, ქუთ. 2008, გვ. 5-8.